

EGY NEMZETI ÜGY: VÖRÖSMARTY TEMETÉSE*

Vörösmarty Mihály 1855. november 18-án hunyt el.¹ A költőt pesti útja alatt érte a halál, amikor gyógykezelés céljából utazott fel a városba. Ekkor ő maga nem rendelkezett otthonnal Pesten, ezért utolsó napjait előbb az Arany Sas fogadóban töltötte, s november 17-én költözött át családjával a Váci utcai Kappel-házba, s így ugyanott halt meg, ahol negyedszázaddal korábban Kisfaludy Károly. Volt, aki ebben a tényben – mint például Toldy Ferenc az alatt még idézendő, november 20-i, Török Jánoshoz intézett levelében – szimbolikus tartalmat látott: hiszen eszerint két nagy magyar író, ráadásul, mondhatni, a mester és a nála is nagyobb tanítvány ugyanott halt meg, sőt, Vörösmartyt azon a napon temették, amely Kisfaludy halálának az évfordulója volt.² Vörösmarty halálának bekövetkezte nem volt váratlan: a rá vonatkozó visszaemlékezések és egykorú leírások egyaránt beteg, megtört és reményvesztett emberként mutatták be a költőt életének utolsó időszakában.

A temetésre igen hamar, már november 21-én sor került. Sokatmondóak a Vörösmarty halála után közösségi reakciók. Abból, ahogyan különböző személyek és közösségek a – kortársak szerint a legnagyobb – magyar költő eltávozására reagáltak, látványos kép bontakozik ki a „nemzeti költő” képzetének összetett-ségéről. Arról az image-ról, amelyet Vörösmarty még akkor is betöltött, ha saját maga nem akceptálta ennek a szerepnek a rávonatkoztatását.³

A halálhírt az Akadémia november 19-én körlevélben adta tudtul a tagjainak.⁴ Erről az éppen akkor hivatalba lépő új elnök intézkedett: éppen ekkor lett Dessewffy Emil a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, aki az elhunyt Teleki József helyét

* A kutatáshoz nyújtott segítségéért Oross András bécsi levéltári delegátusnak tartozom köszönettel.

¹ Vörösmarty pályaképének újragondolására lásd *Szilágyi Márton: A „nemzeti költő” szereplehetőségei és válságai (Vörösmarty társadalmi státuszáról)*. In: *Uő: Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*. Bp. 2016. 21–32.

² A halálára vonatkozó egykorú leírásokat összegyűjtve lásd *Lukácsy Sándor – Balassa László: Vörösmarty Mihály 1800–1855*. Bp. 1955. 461–477. Ezek forráskritikai mérlegelésére lásd *Fejős Imre: Vörösmarty arca. (Irodalomtörténeti füzetek 8.)* Bp. 1956. 35–38.; Vörösmarty haláláról lásd még a következő egykorú híradásokat: *Pest-Ofner Kundschafts- und Auctionsblatt*. 68. Jg. Nr. 94. 1855. november 23. 1. Ez a lap élen található, értelemszerűen német nyelvű nekrológ (aláírása: W. Sz.) szintén megemlíti, hogy Vörösmarty ugyanott halt meg, ahol 25 évvel korábban Kisfaludy. *Budapesti Hirlap*, 1855. november 20. 2923.; *Pesti Napló*, 1855. november 20. 1.; *Hölgyfutár*, 1855. november 20. 1055.

³ Az eseményekre alapvetően lásd *László József: Iratok a Vörösmarty halálával kapcsolatos események történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények* 59. (1955) 466–473.; *Nagyrévi György: A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története. Irodalomtörténet* 46. (1958) 113–122.

⁴ A Toldy Ferenc aláírásával kibocsátott körlevelet, amelyet az akadémikusok elolvasás után kézjegyükkel láttak el, fotómásolatban közölte a következő kiállítási katalógus: *Hazádnak rendületlenül. 180 éves a Szózat (A Magyar Tudományos Akadémia és Információs Központ Vörösmarty-kiállítása)*. Szerk. Babus Antal. H. n. [Bp.] 2016. 7.

foglalta el.⁵ Az intézkedés első gesztusa volt Dessewffynek: a poszt átvételének napján, a tőle először vezetett akadémiai ülésre érkezett meg a gyászír. A döntés úgy szólt, hogy a temetés napján az Akadémiáról testületileg vonulnak ki az akadémikusok a szertartásra.⁶ Mivel az Akadémia ekkor csak egy erősen korlátozott működés keretében létezhetett – nagygyűlést és tisztújítást például nem tarthatott –, a temetés lehetővé tette az intézmény társadalmi szerepének és testületi jellegének látványos megmutatkozását is. Még akkor is, ha nem léphetett fel a búcsúztatás aktív résztvevőjeként, hiszen az eredeti tervek szerint ez alkalomból akadémikusok is megszólaltak volna szónokként, csak Eötvös József, az Akadémia alelnöke visszalépett ettől, mert előzetesen be kellett volna mutatnia a rendőrhatóságnak a beszédét, s ugyanígy tett a szintén akadémiai tisztviselő Toldy Ferenc is. Mindazonáltal az elhunyt Vörösmarty még így is csupán egyetlen intézmény halottjaként mutatkozhatott meg a nyilvánosság előtt, s ez a Magyar Tudományos Akadémia volt.

A temetés lefolyásáról egyrészt a hírlapi tudósításokból⁷ szerezhetünk tudomást, másrészt rendelkezésünkre áll egy ügynöki beszámoló is az eseményekről.⁸ Mivel a temetésen nem hangoztak el búcsúztató beszédek, csak az egyházi szertartás jelentette a temetési pompát, illetve a hatalmas, néma tömeg és néhány látványelem (mint például a Nemzeti Színház kórusának a közreműködése vagy éppen a koporsót a kocsira felsegítő fiatal írók). A halálozás helyének megfelelően Vörösmartyt Szántóffy Antal prépost, belvárosi plébános temette⁹ – egyébként ezt a tényt a beszámolók alig, vagy csak rövid utalásképpen hozták szóba. Ami viszont feltűnőnek bizonyult, s amiről meg is emlékeztek, az a személynek szóló egyéb beszédek teljes hiánya volt.

Már a halál másnapján fellépett a Vörösmarty-árvák ügyében Dessewffy Emil. 1855. november 20-ára van datálva az a kérvény, amelyben a pesti rendőrhatósághoz fordult ebben az ügyben. Dessewffy itt hangsúlyozta, hogy az egyébként

⁵ Eötvös József ugyanettől az időponttól lett alelnök. Lásd *Kerényi Ferenc*: „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”. Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában. Gyula 2005. 52.

⁶ Vörösmarty Mihály levelezése. S. a. r. Brisits Frigyes. (Vörösmarty Mihály Összes Művei 18. a továbbiakban: VMÖM 18.) Bp. 1965. 257.

⁷ Mint például: Magyar Sajtó, 1855. november 23. 3.; Pesti Napló, 1855. november 22. 2.; Divatcsarnok, 1855. november 25. 1298–1299.; Délibáb, 1855. november 25. 291–292.; A Vasárnapi Ujság temetési tudósítását Jókai Mór írta, lásd *Jókai Mór*: Cikkek és beszédek. IV. 1850–1860. S. a. r. H. Törő Györgyi. (Jókai Mór Összes Művei) Bp. 1968. 166–168. Lásd még a következő magánlevelet: Eötvös József Gyulai Pálnak. Pest, 1855. nov. 23. In: Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. S. a. r. Somogyi Sándor. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 4.) Bp. 1961. 226–227.

⁸ Az irat megtalálható: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára D 43 Abszolutizmuskori Levéltár, Polizei Section, Általános iratok. (a továbbiakban: MNL OL D 43) 1855: 7494. Szövegét tartalmazó összefoglaló és eredetiben is közölte *László József*: Iratok i. m. 467–469.

⁹ Bohusné Szőgyény Antónia férjéhez írott levelét, amelyből ez az információ is kiderül, lásd *Lukácsy S. – Balassa L.*: Vörösmarty i. m. 488–489.; Szántóffy életrajzi adatait lásd *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. Bp. 1909. 368–369. Az adatok kiegészítésével és helyesbítésével lásd Magyar Katolikus Lexikon. XII. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. Bp. 2007. 570.

vagyontalan Vörösmarty halálával megszűnt az az 500 forintos akadémikusi fizetés is, amely a család bevétele volt, s a hátramaradottak megsegítésére egy gyűjtést kívánnak indítani, amelynek felügyeletére egy bizottságot hoznának létre. Ennek őmaga lenne az elnöke, a tagjai pedig báró Eötvös József alelnök, gróf Károlyi István, Deák Ferenc, báró Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc titkár és Tóth Lőrinc pénztáros. A kérelem arra vonatkozott, hogy a rendőrhatalóság legyen szíves engedélyezze az ehhez szükséges nyilvános felhívások közzétételét az újságokban.¹⁰

Az árvák megsegítésének terve tehát szinte azonnal megszülethetett, s ráadásul nem is csupán egyféle módszerrel próbálták meg a szervezők megvalósítani.¹¹ Toldy Ferenc, akivel Dessewffy tervezete is számolt, ugyanezen a napon, november 20-án levelet írt Bécsbe Török Jánosnak, amely nem is annyira magánlevél volt, hanem inkább levélformájú, nyilvánosság elé szánt tudósítás, hiszen a címzett a *Magyar Sajtó* című lap szerkesztője volt. Ebben a levélben is egyértelműen utalás történt a gyűjtés szándékára – mi több, valószínűleg éppen azzal azonosítható a szöveg egyik retorikai célja, hogy erre felhívja a figyelmet. „Másik pedig ez: kérem, s nem a magam, hanem több tekintélyes hazafi nevében is, kik szintén mint mi, érzik, mivel tartozik a nemzet ez egy embernek [értsd: Vörösmartynak – Sz. M.]; ne előzze meg itteni barátait a boldogultnak holmi segédkezésre felszólításokkal, miket Önnek nemes szíve sugalland. Oh ne ezt az irgalomra hivatkozást, mely több ízben, ha segített is derék emberek családjain, de pírítva segített. Nem kell tehát alamizsnát kérni, az Vörösmartyhoz nem illő, s nem a nemzethez. A tétel így áll: Vörösmarty egész életét a nemzet fejlődésének és dicsőítésének szentelte: az övéinek nem csak az ő dicsősége, hanem a köztisztelet örököséivé kell lenniök. S ezt oly módon kell tetteleg bebizonyítani, hogy az elhunyt árnyéka s özvegye nemes büszkeségének ne fájjon. A »mikép« még nincs megállapítva, de Önt tudósítani fogjuk.”¹² A kérelem

¹⁰ Az iratot azon leirat alapján idézem, amelyet Kempenhez, a bécsi Oberste Polizei Behörde elnökéhez terjesztettek fel: Österreichisches Staatsarchiv. Allgemeine Verwaltungsarchiv. Inneres Polizei OPB Präsidium II 55 Präsidiale II. Nach Zahlen 9801 – . 9374/1855. Vö. még Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Kiad. Angyal Dávid. (Magyarország újkori történetének forrásai) Bp. 1926. 309–311.

¹¹ „Az ügyiratok vonatkozó jelzése: Országos Levéltár (továbbiakban OL) Militair und Civil Gouvernement (M. C. O.), Polizei-Section (Pol. Sec.) – tehát a Kormányzóság Rendőri osztályának iratanyagában elsősorban a 7.944/1855 jelzésű iratköteg [helyesen: 7494/1855 – Sz. M.], ezt használta fel László József. Az ezekkel párhuzamosan futott ügyiratok viszont a Kormányzóság Polgári osztályának (Civil-Section, Civ. Sec.) és Praes. Res. (elnöki rezervált) iratai között vannak, és jól kiegészítik az előbbi iratköteg anyagát. Utóbbiak jelzése: M. C. G. Civ. Sec. 1855/22 777, továbbá a 1856/4 sz.” *Nagyrevi Gy.*: Vörösmarty-árvák i. m. 113.

¹² *Magyar Sajtó*, 1855. november 22. 2. A levelet újraközölve lásd még *Lukácsy S. – Balassa L.*: Vörösmarty i. m. 489–490. A levél nemcsak tartalmilag érdekes, hanem az a tény is figyelemre méltó, hogy azonnal nyilvánosságot kapott. Török János gesztusához hozzátartozik még az is, hogy ugyanezen a lapon közölte Vörösmartynak az özvegytől származó gyászjelentését is, amely a temetésről és az engesztelő szentmiséről is hírt adott. Ráadásul a Toldy-levél közlését ilyen szerkesztői bevezetővel tette közzé: „Épen most veszem a következő magánlevelet, melyet a közönségre is érdeklő tartalmánál fogva nem

benyújtásáról és a Prottmann-nal, a pesti rendőrhatóság vezetőjével való tárgyalásról a *Magyar Sajtó* 1855. november 23-i száma is hírt adott, s itt már nemcsak Dessewffy, hanem Eötvöst is emlegetik, mint a tárgyalás résztvevőit. A hírlapi cikk november 21-ét adja meg időpontul – noha Dessewffy beadványa, ahogy láttuk, a november 20-ai dátumot viselte.¹³ Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy a bécsi lapszerkesztő, Török János következetesen képviselte a kezdeményezés támogatásának eszméjét: ennek első lépése Toldy levelének közzétevése, a második pedig a támogatás tervének a publikálása volt, a harmadik pedig Vörösmarty emlékének további emlegetése és méltatása. Ez nem került el a rendőrhatóság figyelmét sem: kiemelendő, hogy a Polizei Section iratanyagában több hírlapi tudósításról (vagy akár gyanús-nak tűnő említésről) is jelentések találhatók, ráadásul magukat a lapokat is megőrizték.¹⁴ Hosszasan foglalkoztak például a lap december 21-i számának tárcájával, amely egy kecskeméti gyászünnepről tudósított: erről három jelentés is található az akták között, az egyik Prottmann aláírásával. Ez utóbbi külön felhívta a figyelmet arra, hogy a cikk szerint a befolyt összeget (70–76 forintot) egy Vörösmartyról elnevezett irodalmi társaság megalapítására kívánják fordítani.¹⁵

A *Magyar Sajtó* november 25-i cikke (Philomusos aláírással, amely mögött Toldy Ferencet sejtethetjük)¹⁶ tudósított a Magyar Tudományos Akadémia november 19-i üléséről, amelyen egyébként Dessewffy Emil elnöki beköszöntője is elhangzott. A legfontosabb eleme a tudósításnak azonban Eötvös József alelnök bejelentésének az ismertetése volt: „Ez örvendetes beszédváltást b. Eötvös József másodelnök úr rövid, de mélyenható felszólalása követte, melyben »az academia fő díszének«, Vörösmarty Mihálynak néhány órával az ülés kezdete előtt bekövetkezett halálát jelentvén, az akadémiának az eltakarításon testületileg megjelenését indítványozta. Tehát ismét, és újra, veszteség, még pedig a legnagyobb, mely – nem annyira már az irodalmat, mint az akadémiát érte. Mert Vörösmarty nem irt többé, mióta hatyuénekét zengette el, nem irhatott, mert ő nem volt

késlekedem egészben adni. A benne kívántakat teljesíteni fogom, de kérem az illetőket, hogy minél több hazafinak nyujtsanak módot az önmagokat is megtisztelő tetthez járulni. Vörösmartynál nem lehet áldozatról szó, csak régi adósság lerovásáról. Szerk.”

¹³ *Magyar Sajtó*, 1855. november 23. 3. A híradást újraközzölte *Lukácsy S. – Balassa L.*: Vörösmarty i. m. 490.

¹⁴ *Magyar Sajtó*, 1855. december 21. 3. [Híradás Bónis Pogány Karolina haláláról, külön kiemelve, hogy pár hete felszólítás nélkül adakozott Vörösmarty emlékére]; *Magyar Sajtó*, 1855. december 22. 2. [Tudósítás Szabadkáról, Vörösmarty méltatásával, valamint híradás arról, hogy a székesfehérvári színházban Vörösmarty-emlékünnepről szerveztek]; [Meghívó a soproni evangélikus líceum Vörösmarty-gyászünnepeére, 1856. jan. 23-ára]: mindhárom lapszám, illetve dokumentum megvan a Polizei Section iratanyagában: MNL OL D 43 1855: 7494.

¹⁵ MNL OL D 43 1855: 7494. 33–46. fol. Az inkriminált cikk Dunamelléki aláírással jelent meg a Tárca rovatban: Vörösmarty gyászünnepe Kecskeméten. *Magyar Sajtó*, 1855. december 21. 1–2.

¹⁶ *Vö. A magyar sajtó története II/1. 1848–1867. Szerk. Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Bp. 1985. 391. A vonatkozó rész szerzője Buzinkay Géza.*

többé e világról való. Egyszer virít az élet tavasza, – az ő költői élte tavaszának minden díszét, minden virágát, a csirázó gyümölcscsel együtt eldulta a vihar: számára nem volt többé levegő. De az akadémia nagy nevet, tekintélyt s egy legjobb erejében levő férfit veszített, ki annak ügyeiben s osztályi munkáiban mindig nagy buzgósággal és erélylyel működött. S mi ez az ötvenöt év, melyet még be sem töltött? – kevés kétségkívül »a boldogságnak, de maró bánatnak örökség«; a bánat törte meg, ki nemcsak magáért, hanem mind azért szenvedett, mit valaha szeretett, élesztett, dicsőített. Szinte jól esett a napirend, hogy felejtünk, ha ugyan felejteni lehet. [Az utalás arra vonatkozott, hogy a napirend szerint ezután egy előadás következett. – Sz. M.]¹⁷ Ugyanebben a számban pedig megjelent egy másik cikk is, amely a Vörösmartyinak való emlékéllítés lehetőségét a községi könyvtárak megalapításában látta – úgy, hogy ez az alapítás Vörösmarty műveivel kezdődjön. Itt megemlítették egyébként azt is, hogy a családnak szóló konkrét segítség már amúgy is elindult; s itt az utalás egyértelműen az Akadémia kezdeményezte gyűjtésre célzott: „Ez ügynek tüzetes felkarolását mindazonáltal elhalasztjuk addig, míg az Academia lelkes elnökei ez iránt tett ígéretükhöz s már meg is kezdett lépéseikhez képest a teendőkre nézve nyilvánosan irányt szabnak.”¹⁸ A *Magyar Sajtó* ezen számára reagálva született egy ügynöki jelentés, amely a Vörösmarty halála miatti részvét ilyen jelenségeit aggasztónak és károsnak ítélte.¹⁹ Talán ennek szerzőjét is abban a Zákos Elekben sejtethetjük, akinek más jelentéseit ez ügyben először Nagyrévi György azonosította²⁰ – s akinek teljes „ügynöki életművét” ebben a tárgyban a jelentések részleges kiselejtezése miatt nem ismerjük. Kétségtelen viszont, hogy Zákos előszeretettel jelentett kulturális vagy éppen kifejezetten irodalmi témájú ügyekről – s a Vörösmarty halála körüli események igencsak alkalmasak voltak erre.²¹

A támogatás tervezetét tehát – ahogyan ezt Nagyrévi György is rögzíti – „a budai Helytartói hivatalhoz és onnan tovább az akkori legfőbb magyarországi kormányzservhez, a Cs. Kir. Katona.i és Polgári Kormányzóságához (K. K. Militair und Civil Gouvernement, a továbbiakban: Kormányzóság) terjesztették fel.”²² Erre válaszul született az az elutasító döntés, amelyhez nyilván a Vörösmartyról korábban nyitott rendőrségi aktát használták fel. Az itt Vörösmartyt kárhözvontó adat, miszerint ő képviselőként („Deputierter am Debrecziner Rebellen

¹⁷ Magyar Sajtó, 1855. november 25. 1.

¹⁸ Magyar Sajtó, 1855. november 25. 2.

¹⁹ Lásd *László J.*: Iratok i. m. 471–473.

²⁰ *Nagyrévi Gy.*: Vörösmarty-árvák i. m. 121.

²¹ Zákosról lásd még *Deák Ágnes*: Fülbemászó olvasatok, avagy hogyan olvas irodalmat egy rendőrbesúgó? *Holmi* 13. (2001) 922–932., valamint *Uő.*: „Zsandáros és policzajos idők”. *Államrendőrség Magyarországon 1849–1867*. Bp. 2015. 418–434, különösen 426–427.

²² *Nagyrévi Gy.*: Vörösmarty-árvák i. m. 114.

Landtage”) Palóczy javaslatát támogatva, állást foglalt volna a katonai felsőfokú képzésben folytatandó vallásoktatás ellen, egyébként nem állja meg a helyét.²³ Ez amúgy is inkább ürügynek, s nem oknak volt tekinthető, de azért volt jelentősége, mert így hangsúlyosan említeni lehetett Vörösmarty részvételét a népképviseleti országgyűlésen, ráadásul ennek debreceni időszakában is. Az irat arról is beszélt, hogy igazából nem is lenne szükség a gyűjtésre, hiszen az Akadémia rendelkezik elég vagyonnal ahhoz, hogy támogassa a hátramaradottakat. Az elutasító döntés december 2-i dátummal született meg: eszerint pedig a gyűjtés nyilvános meghirdetéséhez nem járulnak hozzá, bár magánemberek természetesen gyűjthetnek Vörösmarty családjának, s ezeket el is juttathatják a címzetteknek.²⁴

Az ügyszerint felbukkant az Informationsbüro anyagában is, ahol az ügyet „ad acta” tették.²⁵ Egyébként úgy tűnik, Török Jánosnak is lehetett ugyanebben a tárgyban egy beadványa, mert – bár az irat nincs meg – az iktatókönyv bejegyzése erről árulkodik. Ez is a pesti rendőrigazgatóság fölterjesztése alapján került Bécsbe, s intézkedés nélkül „ad acta” került.²⁶

A döntés mellett megtalálható egy besúgói jelentés is, amelyet tartalmilag Nagyrévi György idéz: „Deák Ferenc környezetének közlései szerint a rendőrhatalóság részéről eltiltatott annak a hazafias felhívásnak kinyomtatása és terjesztése, amely a Vörösmarty-árvák javára szolgáló, a nemzethez méltó alap létesítésének részvételére hívott volna fel. Deák (és társainak) meggyőződése szerint a helybeli hatóságok ezen tilalmát még a legrosszabb esetben sem hagyná jóvá a központi (bécsi) hatóság, erre vonatkozóan értesüléseik is vannak. Ezért az ország elismert tényezőiből és személyiségeiből álló küldöttség, – közöttük Zichy Edmund gróf (és nyilván vele Desseffy és Eötvös) indul Bécsbe, hogy ott panaszt tegyen Öfelségénél és ilyen módon az ügyön segítsen. Ez alkalommal – tekintettel arra a buzgóságukra, hogy

²³ Erre lásd *Nagyrévi Gy.*: Vörösmarty-árvák i. m. 115.

²⁴ A döntésről december 3-i dátummal egy olyan leirat tudósít, amely a bécsi Oberste Polizeibehörde-től a budai Militär- und Civil-Gouvernementnek van címezve. Ebben a következők olvashatók: „Es wären darauf die Anwendung solchen Abzeichen auf Zeitungsblättern auch für Private nicht unbedingt zu untersagen, sondern es muß den Behörden überlassen werden, in einzelnen Fällen die Unzulässigkeit zu beurtheilen. Kundgebungen von offenbar gehässigen Natur, und insbesondere einer staatsgefährlichen, regierungsfeindlichen Richtung, dürfen nicht geduldet werden.” MNL OL D 43 1855: 7494. 28. fol. Ennek a döntésnek a következményét – miszerint a rendelkezést a lapszerkesztőkkel a rendőrségen közölték – Toldy Ferenc is rögzítette egy, Kazinczy Gáborhoz szóló, kiadatlan magánlevelében. Lásd *Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. (Irodalomtudomány és kritika) Bp. 2004. 648.

²⁵ Minden bizonnyal az Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Ministerium des Äußern. Informationsbüro 1855: 5156 számú irat tartalmazta ezt. Az irat ma már nem áll rendelkezésre, tartalmára csak az iktatókönyvi bejegyzésből következtethetünk. Az iktatókönyv fényképmásolatát Oross András bécsi levéltári delegátus szívesességéből kaptam meg. Segítségét köszönöm.

²⁶ Az irat száma: Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Ministerium des Äußern. Informationsbüro 1855: 5157. Az iktatókönyv másolatát ezúttal is Oross András révén ismerem.

a vasat addig kell ütni, amíg meleg –, közösen egy 25 sorra terjedő felhívásszerű szövegben állapodtak meg, melyet Deák részéről előzetesen elbíráltattak és jóváhagyattak. Végül ugyanezen Deák egy szöveget sokezer példányban leíratott, a Deák részéről ismeretes precízióval, amit postán juttatnak el a címzettekhez[...]”²⁷

Az a bécsi utazás, amelyről ez a jelentés beszélt, valóban meg is történt. Azonban nem egy küldöttség, hanem – Nagyrévi György szerint – Dessewffy Emil maga ment el december 19-én a rendőrminiszterhez, Kempenhez. Ennek dokumentációjául szolgálnak az Allgemeine Verwaltungsarchiv megmaradt iratai. Ezeknek a tartalmát Nagyrévi a következőképpen foglalja össze: „[Kempen] Felhívására Dessewffy azon nyomban Pro Memoriá-ban foglalta össze indokait és ehhez mellékelte mindjárt annak a tervezett felhívásnak szövegét, amit külön lapra nyomtatva az újságokhoz mellékeltek volna. Dessewffy emlékeztetőjében lényegében azt hangsúlyozta, hogy Vörösmarty nem hagyott családjára semminemű vagyont, hogy – vitatva a kormányzóság döntésének indokait –, az Akadémia nem segíthet, mert az eddig Vörösmarty által élvezett illetményt ezután a szabályzat szerint a soron következő akadémikus kapja. Az Akadémia vagyona különben is ingatlanban fekszik, készpénzkészletéből pedig erre a célra semmi nem hasítható ki, annál is inkább, mert annak megvan a maga költségvetési célja – így pl. az államkölcsön jegyzése stb. Nincsen tehát más mód a költő családjának megsegítésére, – írja Dessewffy – mint egyedül az országos gyűjtés; ennek azonban csak akkor lesz sikere, ha a pesti magyar és német nyelvű lapokhoz mellékelte rövid felhívásban hívatattik fel a közönség s csak akkor adakoznak megnyugodva, ha látják, hogy az adományok rendszeresen tizennégy-tizennégy naponként nyugtáztatnak a *Pesti Napló* hasábjain. Ezeket írta Dessewffy az emlékeztetőben és a mellékelte, általa javasolt felhívásnak a szövege így hangzik: »A magyar irodalom barátaihoz! Alulírottak jóváhagyásban részesültek, a magas Cs. kir. Kat. és Polg. Kormányzóságtól ahhoz, hogy összekötő szerepet töltsenek be a Vörösmarty árvák javára adakozók és a gyámhatóság között. Ennek folytán fordulnak most alulírottak a magyar irodalom minden barátjához, mindazokhoz, akik Vörösmartynak ezen a téren kifejtett érdemeit azáltal ismerik el, hogy résztvesznek az özvegy és a három árva jövőjének biztosításában. Utóbbiak neveltetését elősegítendő adományaik eljuttathatók készpénzben, állampapírokban, vagy kötvényekben is, alulírott címére (Pozsony, Ventur utca 196), vagy Pesten a Magyar Akadémia pénztárosához, (Pest, Uri utca, Trattner – Károlyi ház), ahol Tóth Lőrinc pénztáros úrnál fognak átvétetni. A beérkezett adományok azonnal el fognak juttatni az árvák gyámhatóságához, hogy ott az adományozók szándékának megfelelően használtassanak fel. A beérkezett adományokról pontos elszámolás fog vezetettetni, amely az adakozók neveivel együtt 14–14 naponként a *Pesti Napló*ban

²⁷ Nagyrévi Gy.: Vörösmarty-árvák i. m. 115.

kerül nyilvánosságra és a végeredmény is ezen az úton fog közölni. Az Akadémia végrehajtó tanácsának tagjai: Károlyi István gróf, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond báró tb. tag, Toldy Ferenc, az Akadémia titkára, – alulírottak közreműködésüket, valamint ezen ügyben felügyeletüket készségesen megígérték. – gróf Dessewffy Emil, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.»²⁸

Dessewffy tehát nem elégedett meg a Pesten elkezdett akcióval: külön emlékeztetőben fordult Kempen rendőrminiszterhez is. Az autográf beadvány 1855. december 21-re van datálva, s Bécsben keletkezett: vagyis Dessewffy arra is vállalkozott, hogy elutazzon a birodalmi fővárosba, és közvetlenül próbáljon meg eredményt elérni. A szöveg, amely az Oberste Polizei Behörde anyagában maradt fenn, azért figyelemre méltó, mert Dessewffy itt kifejezetten két olyan érvet igyekezett találni, amelyek a már felmerült ellenvetésekre reagálnak.

Az első szempont, amellyel szemben Dessewffy érvelt, a Vörösmarty képviselőségéből származó politikai terheltség állítása. Szerinte alig tizenöt ember tarthatja ezt számon, s azon pár ezer emberből, aki adakozni szeretne az özvegy és az árvák javára, alig tudja valaki, hogy Vörösmarty képviselő volt egyáltalán. S egyébként is, ebbéli ténykedése teljesen jelentőség nélküli, miközben az mindenki számára közismert, milyen zseniális költőt tisztelhetünk benne. A relatíve hosszas és tagolt érvelés arra mutat, hogy Dessewffy ismerte a pesti rendőrhatalóság már emlegetett véleményét, s tisztában lehetett azzal, hogy Vörösmarty múltjából ez az esemény szolgált az egyik legerősebb érvként az engedély elutasítására. Ezért is próbálkozhatott ennek kisebbitésével és hatástalanításával: a tényt magát, Vörösmarty képviselőségét nyilván nem lehetett tagadni, az egyetlen lehetőség az volt, ha jelentéktelennek állítja be.

A második érv az arra való apellálás volt, hogy a kormányzat számára hátrányos lenne, ha a Magyar Tudományos Akadémia elnökének sem engednék meg a „fagyos és száraz” gyűjtési felhívás („in einer frostigen, trockenen Anzeige”) közzétételét, miközben Bécsben mód van arra, hogy Michael von Rombach és más ismeretlen újságírók számára a lapok gyűjtést rendezhessenek, és nyilvánosan nyugtázhassák az adományokat.²⁹

Kempen ezek után december 28-án küldte vissza állásfoglalását a kormányzósághoz. Ebben megemlítette azt is, hogy Dessewffy Emil járt nála. Úgy vélte, hogy a nyilvános hirdetést talán nem kéne akadályozni, de a döntést egészében a kormányzósághoz utalja, csak azt köti ki, hogy értesítsék arról. A kormányzóság ezek után – utalva arra, hogy személyesen is egyeztettek – az ügyet „ad acta” tenni

²⁸ *Nagyrévi Gy.*: Vörösmarty-árvák i. m. 116. Az emlékeztetőnek ez a szövege a bécsi Oberste Polizei Behörde anyagában fennmaradt iratok mellett nem található meg.

²⁹ Österreichisches Staatsarchiv. Allgemeine Verwaltungsarchiv. Inneres Polizei. OPB Präsidium II 55 Präsidiale II. Nach Zahlen 9801 – . 9918/1855. Az iratot már ismertette *Nagyrévi Gy.*: Vörösmarty-árvák i. m. 117. Vö. még Falk Miksa i. m. 309–311.

rendelte.³⁰ Ezt egyébként csak annyiban támasztja alá Kempen naplóbejegyzése, hogy e szerint január 13-án az őt személyesen fölkereső Albrecht főherceggel egyeztetett, de egy szót sem szól arról, hogy milyen ügyekről esett szó ekkor. S az, hogy Dessewffy nevét és az egész esetet meg sem említi a naplójában, arra utal, hogy számára igazán nem volt emlékezetes vagy fontos az ügy.³¹

Ezek után maradt az a megoldás, hogy a nyilvános gyűjtés helyett magánkörben folytatódjon az akció. Deák, aki hivatalosan is a Vörösmarty-gyermekek segédgyámja lett (a kinevezett gyám az özvegy, Vörösmarty Mihályné Csajághy Laura volt)³² többszáz könyvatos és sajátkezűleg aláírt levelet küldött szét.³³ Ez ellen nem lehetett hivatalosan sem kifogást emelni.

Az itt felsejlő együttműködés Dessewffy és Deák közt voltaképpen nem előzmények nélkül való, hiszen Dessewffy már első megjelent könyvét, az 1842-ben kiadott Alföldi levelek című művét Deák Ferencnek ajánlotta. Maga a dedikáció is komoly tiszteletről árulkodik: „Deák Ferencznek nemes Zala vármegye’ követének két országgyűlésen buzgó tisztelete’ jeléül ajánlja a’ szerző.” Mindezt még inkább kibontja és elmélyíti a cím nélküli előszó, amelynek zárása voltaképpen egy Deákért mondott ima-, illetve Miatyánk-parafraízis, amely „ámennel” fejeződik be.³⁴ A Vörösmarty-árvák segélyezése kapcsán jól láthatóan a gyűjtés két különböző fázisát fémjelzte Dessewffy és Deák: mindketten abban az akcióban vállaltak vezérszerepet, amelyben az ő közreműködésük sikert ígért. A hivatalos tárgyalások megvívása Dessewffynek több esélyt látszott kínálni (köszönhetően politikai-közéleti beágyazottságának és új hivatali rangjának),³⁵ s ő következetesen képviselte és demonstrálta is, hogy az általa

³⁰ *Nagyévi Gy.*: Vörösmarty-árvák i. m. 116.

³¹ *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859.* Szerk. Josef Karl Mayr. Wien und Leipzig 1931. 386.

³² Deák az 1844-ben keresztelt Béla és az 1845-ben keresztelt Mihály keresztapja volt (a kishű két éves korában elhunyt). Lásd *Szilágyi M.*: A „nemzeti költő” i. m. 28. Vö. *Körmöczi Katalin*: Deák és gyámleánya, Vörösmarty Ilona. In: „Jól esik köztetek lenni...” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg 2015. 133–144.

³³ *Kristóf György*: Deák Ferenc két levele gróf Mikó Imréhez a Vörösmarty-árvák segélyezése ügyében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 42. (1932) 184–186. Az egyik levelet újraközölte *Lukácsy S. – Balassa L.*: Vörösmarty i. m. 490–492.

³⁴ *Gróf Dessewffy Emil*: Alföldi levelek (1839–1840) és néhány toldalék (1841). Buda 1842. Ezt a könyvet emlegeti Lónyay Menyhért emlékezése is. Lásd *Dénes Iván Zoltán*: Egy mítosz születése. Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre. In: *Üő: Az önrendelkezés érvényessége.* (Nemzet és emlékezet) Bp. 1988. 169–195. Az idézet: 180.

³⁵ Vö. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. 2. kiadás. Andics Erzsébet. Bp. 1952. 199–210. (itt arról van szó, hogy Dessewffy memorandumában 1848. november végén miképp jelent meg a magyar sajtó megrendszabályozása, illetve milyen büntetést javasol a főbűnösöknek). Ezzel kapcsolatban lásd *Kerényi F.*: „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás” i. m. 14–15., valamint *Hermann Róbert*: Az együttműködés útjai, tévútjai és zsákutcája 1848–49-ben – magyar konzervatívok a túldalolon. In: *Nemzetmentők vagy megalkuvók? Kollaboránsok a magyar történelemben.* Szerk. Hermann Róbert. Kolozsvár 2015. 227–251.

vezetett intézmény felelősséget visel Vörösmarty hátramaradt családja iránt, mi több, ez az egyetlen olyan testület, amely ezt a felelősséget társadalmi értelemben is megjelelnítheti. Amikor azonban ez a taktika nem vezetett eredményre, a privat gyűjtés élére már inkább Deák állhatott, noha az ő fellépése már túl volt a Magyar Tudományos Akadémia illetékességi körén, ám magánjogi felhatalmazottságát kétségbe sem lehetett vonni. A sajtó pedig azzal járult hozzá az ügy napirenden tartásához, hogy a Vörösmarty emlékére folytatott rendezvényekről folyamatosan hírt adott.³⁶ Hogy ez vajon előre egyeztetett taktika volt-e, vagy csupán a helyzet alakulása hozta így, adatok híján nem lehet eldönteni. Viszont ismerünk egy korabeli pletykát, amely már figyelemre méltó összefüggésbe hozta az eseményeket. Csengery Antal ugyanis egy magánlevelében így tudósította az ekkor külföldön tartózkodó Gyulai Pált: „Tudja ön, mint kompromittálta Török [János – Sz. M.] az irói segélypénztár ügyét. Most a Vörösmarty árvái számára akarnak nagyszerű, a nemzethez méltó dotációt tenni. Bohusné előre 1000 pengő forintot küldött Deákhhoz, Bezerédy István 500-at csupán a temetés költségeire stb. A vérmesebbek 100,000 forintról beszélnek, a legszámítóbb emberek 60–80,000-ról. Deák, hogy a gyűjtés politikai szinben ne tünjék föl s azért akadályokra ne találjon, az akadémia elnökeit, Dessewffyt és Eötvöst küldé a rendőrséghez a gyűjtésre engedélyt kérni. Török idő előtt ki kürtölte e lépést s folyvást cikkez, politikai szinben akarván föltüntetni a dolgot. Az értelmetlenebbek örülnek az ily lépésnek; az okosak bosszankodnak. Az eredmény az, hogy az engedély még sincs megadva.”³⁷ Ezzel a nagyon érdekes verzióval több baj is van. Az események nyomom követése nem igazolja azt, hogy kezdettől Deák állt volna az ügyek mögött, s minden az ő terve alapján alakult volna. Mint ahogy azt sem lehet elhinni, hogy csak Török János ügyetlensége (vagy túlzott ügybuzgósága) hívta föl az illetékesek figyelmét a gyűjtés esetleges politikai jellegére – ezt igen hamar, a hírlapi cikkektől függetlenül észlelte a rendőrhatalóság: ezt éppen az az iratköteg bizonyítja, amely a Vörösmarty haláláról szóló hírlapi tudósításokat kifejezetten gyűjtötte és kommentálta.³⁸ A Csengery rögzítette pletyka mégis nagyon fontos dologról árulkodik: bár nem tudjuk, milyen személyes egyeztetések előzték meg a Vörösmarty-árvák javára elindult gyűjtést, már a kortársak érezhettek ebben valamiféle feladatmegosztást, amelyet aztán Csengery saját politikai preferenciái és személyes rokonszenve alapján próbált meg inkább Deákhhoz kapcsolni. Noha nincs okunk elfeledkezni a konzervatív arisztokraták, így Dessewffy Emil akcióinak fontosságáról sem, s az sem valószínű, hogy Dessewffyt vagy Eötvöst ekkor Deáknak kellett volna mozgatnia és motiválnia. Hiszen a magyar konzervatívokra az 50-es években komoly szerep hárult a reformkori kulturális intézmények

³⁶ Erről lásd *Nagyrévi Gyi.*: Vörösmarty-árvák i. m. 118–119.

³⁷ Csengery Antal Gyulai Pálnak. Pest, 1855. nov. 27. In: Gyulai Pál levelezése i. m. 227–230. Az idézet: 229.

³⁸ MNL OL D 43 1855: 7494.

megvédésében és átmentésében. Ezt a kimondatlan felelősséget többen is átéreztek és vállalták. A mindig is – alapítása óta – arisztokrata vezetés alatt álló Akadémia egyike volt a legfontosabb és szimbolikus jelentőségű kulturális alapításoknak: nem csoda, hogy a már családilag is a magyar kultúrának elkötelezett gróf Dessewffy Emil itt vállalt vezető szerepet. Hasonló volt a helyzet a Nemzeti Színház élén is. Az 1851-ben a színház élére kinevezett „Comité” elnöke báró Augusz Antal volt, akit 1858-an egy másik arisztokrata, báró Szapáry József váltott föl.³⁹ Az 1863-ban, egy császári kézirat elrendelte színészképző intézmény szervezését szintén egy arisztokrata, gróf Festetics Leó kezdte el, s ő is állt a Színészeti Tanoda élén 1880-ig.⁴⁰

A gyűjtés egyik legfontosabb következménye a társadalmi szolidaritásnak az írókra való kiterjesztése volt. Olyan példákat is felsorolhatunk gyűjtésekre, amikor az emlékállítás gesztusa volt a hangsúlyos, mint a Melancthon németországi szobra javára Magyarországon is elindított gyűjtés (ennek nyilván volt felekezeti jellege is, bár ezt a tudósítás nem említette meg),⁴¹ vagy éppen az Obernyik Károly síremlékére Nagykőrösön elindított akció.⁴² Ezekről azonban minőségileg különbözik az az eset, amikor egy részvényt ébresztő módon, hirtelen elhunyt író családtagjainak megsegítéséért indult mozgalom. Néhány évvel korábban, 1849 után Petőfi családja kapcsán nem indulhatott gyűjtés, mert hiszen ott nem volt kétségtelen bizonyíték a költő halálára.⁴³ Garay János 1853-es halála azonban már exponálta az a kérdést, hogyan lehet segíteni az elhunyt írók hátramaradott családján. A felhívás akkor arra irányult, hogy Garaynak éppen kiadás előtt álló művei végre minél több előfizetőt mondhassanak magukénak, s ezzel, valamint ezáltal kapjon támogatást a család.⁴⁴ A sajtó fontos eszköze volt a gyűjtések meghirdetésének és megszervezésének – minden egyes példa ezt mutatja, ám a Vörösmarty-árvák érdekében elindult mozgalom azt bizonyítja, hogy nem ez volt az egyetlen lehetőség. Ha a politikai megszorítások a sajtóbéli hirdetések modern, polgári módszerét lehetetlenné tették, vissza lehetett lépni egy, a korábbi évtizedekre emlékeztető megoldáshoz, a privát szféra körében ható magánlevelezés világába. Nyilván a Vörösmarty-árvák javára elindított gyűjtés sikerében speciális tényezők is jelentős szerepet játszottak: egyrészt Vörösmarty személyiségével, népszerűségével, és a tőle betöltött „nemzeti költői” státusszal is számolni kellett, másrészt pedig a

³⁹ Kerényi F.: „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás” i. m. 45–64.

⁴⁰ Magyar színház történet 1790–1873. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp. 1990. 413. A vonatkozó rész Székely György munkája.

⁴¹ Pesti Napló, 1857. augusztus 4. 2.

⁴² Erről lásd Magyar Sajtó, 1855. november 24. 2.

⁴³ Szilágyi Márton: Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála. In: *Uő*: Határpontok. Bp. 2007. 119–132., különösen 124–125.

⁴⁴ Ney Ferenc 1853. november 6-ra datált felhívása (Bucsúszózat Garay János hamvaihoz, s felhívás elhunytak mindenrendű barátihoz) több helyen is megjelent ugyanazzal a szöveggel: *Hölgyfutár*, 1853. november 10. 971.; *Divatcsarnok*, 1853. november 13. 1301–1304.; *Pesti Napló*, 1853. november 9. 1.

levelezéshez nevét és arcát hozzáadó Deák Ferenc nimbusza és osztatlan tekintélye is sokat nyomott a latban (ne feledjük, Deák személyében ráadásul a Batthyány-kormány egy volt minisztere lépett föl). A magánlevelezés útján induló mozgalom tehát már újdonságnak ható image-elemeket is beépíthetett az akcióba, azaz nem egyszerűen egy archaikus megoldás felelevenítéséről volt szó, hanem inkább egy régies keret markáns újraértelmezéséről. S hogy mennyire így volt, azt éppen a folytatás mutatja, hiszen amellett, hogy a gyűjtés sikereképpen 130 ezer forintnyi vagyon gyűlt fel, amelyet egészen Vörösmarty Ilona házasságkötéséig Deák kezelt a három árva javára,⁴⁵ voltaképpen innen indult el az Írói Segélyegylet megalapításának ügye is, amely 1862-ben jutott el oda, hogy megalakult első „igazgató bizottmánya”. A folyamat a professzionalizáció folyamatában válik igazán érdekessé, hiszen ezáltal is az írói lét társadalmi elfogadottsága, az írói működés szakmai kritériumai és testületi jellege mutatkozhatott meg.⁴⁶ Vagyis egy polgári jellegű társadalmi funkciómegoszlás vált lehetővé és láthatóvá ekkor. S ehhez fontosnak bizonyult – előtörténetként – az a közös nemzeti üggyé emelkedő gyász, amely Vörösmarty halála és temetése körül alakult ki.

A NATIONAL CAUSE: THE FUNERAL OF MIHÁLY VÖRÖSMARTY

by Márton Szilágyi

SUMMARY

The paper examines the political background to the funeral of the great Hungarian poet, Mihály Vörösmarty (1800–1855). Vörösmarty died on 18 November 1855 in Pest, and was buried there some days later on 21 November. The event was preceded by restrictive measures, however, justified by the fears of the authorities that, just a few years after the Revolution, the funeral of the great poet would occasion new unrest. In such a situation, the activities of Emil Dessewffy, freshly installed new president of the Hungarian Academy of Sciences, with regard to the funeral, were of crucial importance. When his efforts aborted, Ferenc Deák – whose cooperation with Dessewffy remains undocumented – took over the affair, and launched a successful private initiative to raise funds for the benefit of the Vörösmarty orphans. Thus, the Vörösmarty affair triggered a joint action of the conservative aristocracy and the liberal nobility, whose leaders treated the poet's death and the destiny of his children as a truly national issue.

⁴⁵ Deák gyámi tevékenységének dokumentumait, az elszámolásokat az OSZK Kt. őrzi, vö. *Körmöczy K.*: Deák és gyámleánya i. m. 134–135. Lásd még a következő levelet, amely éppen Deáknak a feladattól való megváltását dokumentálja Ilona házasságkötése alkalmával: Deák Ferenc özv. Vörösmarty Mihálynéhoz. Pusztaszentlászló, 1867. szept. 10. In: VMÖM 18. 276–277.

⁴⁶ *T. Szabó Levente*: Az irodalmi nyugdíj és az irodalmi munkanélküliség feltalálása: a Magyar Írói Segélyegylet alapítása. In: *Uő*: A tér képei: tér, irodalom, társadalom. Tanulmányok. (Ariadné könyvek) Kolozsvár 2008. 339–374.